

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ НА ЗАКАРПАТТІ В ОЦІНКАХ ТОМАША МАСАРИКА

У статті розглядаються основні аспекти оцінки президентом ЧСР Томашем Масариком національної політики ЧСР щодо русинів-українців Закарпаття. Розкрито завдання політики ЧСР щодо русинів, її головні напрямки і результати.

Ключові слова: ЧСР, національна політика, русини-українці, національна меншина, “мовне питання”, інвестиції.

Важливим напрямом управлінської діяльності Чехословацької республіки в міжвоєнний період була національна політика, покликана забезпечити внутрішню стабільність молодій державі. Розуміння національної політики вимагає аналізу її рецепції Томашем Масариком. Це обумовлено тією безпрецедентною історичною роллю, яку він відіграв у процесі утворення ЧСР і як її президент у 1918 – 1935 рр., котрий розробив ідейні основи та практичні заходи національної політики. У цьому контексті цікависті викликають оцінки Томашем Масариком національної політики ЧСР щодо Закарпаття, сучасного регіону України. Зазначене питання висвітлено неоднозначно (М.Болдижар¹, С.Віднянський², І.Гранчак³, І.Поп⁴, А.Пушкаш⁵, С.Федака⁶ та інші) і фрагментарно, що актуалізує постановку цієї теми.

Під час проголошення Чехословацької держави (28 жовтня 1918 р.) Закарпаття не було декларовано її складовою частиною. Але ще напередодні цього акту, в США чехословацькі лідери докладали чимало зусиль з метою включення краю до складу проектованої держави. Під час переговорів з лідером русинів в США – Г.Жатковичем про “можливість федерації між русинами і чехословаками”, 25 жовтня 1918 р., Томаш Масарик заявив: “Якщо русини вирішать приєднатися до Чехословаччини, вони становитимуть окремий штат”, а кордони будуть встановлені так, що русини будуть задоволені. Дослівний переклад слова “штат” означає державу, але, як вважають сучасні дослідники, Томаш Масарик мав на увазі надання русинам широкій автономії, а не статусу самостійної держави⁷.

Після схвалення Паризькою мирною конференцією ідеї включення Закарпаття до складу ЧСР у лютому 1919 р., розпочалися пошуки концепції правового статусу краю. Громадсько-політичне об’єднання Центральної руської народної ради в Ужгороді прагнула закріплення федеративних принципів у відносинах з чеськими землями і створення Чехо-словацько-руської республіки⁸. Г.Жаткович зразком майбутнього статусу краю в складі ЧСР вважав права штатів в США⁹. Свою концепцію статусу Закарпаття у складі Чехословаччини (“Чотирнадцять пунктів”), Г.Жаткович вручив Томашу Масарику 10 березня 1919 р.¹⁰.

Але Томаш Масарик, як і Е.Бенеш, який представляв позицію ЧСР на Паризькій мирній конференції, не підтримували цю ідею і вважали пріоритетними в політиці щодо краю економічні питання. 7 квітня 1919 р., повідомляючи Бенешу про зустріч з генералом Статсом (представник Антанти), Масарик відзначив, що русини “самі хочуть приєднатися до нас і відповідно можуть вимагати для себе форму автономії, вони уже це зробили”. У тому самому листі він відзначив важливість “питання кордонів Словаччини і Русинської (Підкарпатської Русі)”, що “є питанням шляхів сполучення, тобто питанням фінансовим”.

Головною метою чехословацької політики щодо Закарпаття було втримати й поступово інкорпоровати цей край до суспільно-політичної й соціально-економічної системи ЧСР з врахуванням його історико-національної специфіки¹¹. Встановлення головних напрямів політики ЧСР щодо Закарпаття відбувалося з врахуванням практичних потреб краю та інтересів ЧСР. Томаш Масарик у липні 1919 р. в декреті про призначення А.Швегли міністром внутрішніх

справ визначив такі пріоритети національної політики: “Окремої уваги вимагає реформа управління на Словаччині і адміністративне приєднання Русинії, прилученої Антантою до нашої республіки як автономної частини... У всіх землях має бути проблема національних меншин якнайскоріше вирішена, і то за програмної ініціативи самого уряду”¹². Звертаючи увагу на окремі завдання ЧСР в Закарпатті, Масарик писав міністру залізничного транспорту І.Стришбрному: “Особливо Словаччина і Русинія вимагають сильного розширення і вдосконалення залізничної мережі”¹³.

Згідно з поданим Томашу Масарику у липні 1919 р. меморандумом Г.Жатковича “Про нову організацію”, держава русинів мала називатись “Русинія”. Її кордони мали бути встановлені за етнічним принципом. Але, етнічні кордони Закарпаття Масарик не вважав повністю можливими, в зв’язку з відсутністю компактного розселення русинів західніше р. Уж. Там проживало змішане русинсько-словацьке населення. У листі Е.Бенешу 14 липня 1919 р. Томаш Масарик відзначав: “На часі, щоб Русинія організувалася:... Головне ускладнення: кордони. Від Ужгороду на схід не важко, там є русини; складніше на захід”. Згадуючи вимоги русинів, президент відзначив: “Це є політичні діти. Я б їм це все дав, але звідки на то взяти грошей. Фінансові ускладнення будуть значні; земля занедбана... Головне – нехай Антанта встановить кордони Русинії. Від Ужгорода на схід це була б головна частина, там, як відомо, живуть тільки русини...”¹⁴.

22 липня 1919 р. Г.Жаткович обговорив з Томашем Масариком умови майбутнього Сен-Жерменського договору, в якому мав бути закріплений правовий статус Закарпаття. Г.Жаткович погодився з концепцією статусу краю, яку розробив Е.Бенеш. Його концепція передбачала надати Закарпаттю статус автономної території в унітарній Чехословацькій республіці, а не статус держави – складової частини федеративної Чесько-словацько-руської республіки. Не погодився Г.Жаткович з прагненням конференції встановити остаточний кордон між Словаччиною і Закарпаттям по р. Уж, що залишало Пряшівщину (українська етнічна територія в адміністративних межах Словаччини) в управлінні Братислави. З метою попередити це, політик поїхав до Парижу, де 24 липня 1919 р. вів переговори з Е.Бенешем. Останній обіцяв просити конференцію про встановлення тимчасового кордону між Словаччиною і Закарпаттям.

Форми організації управління в Закарпатті обговорювались на нараді Г.Жатковича з президентом ЧСР і А.Швеглю 29 липня 1919 р. Було вирішено на час військової диктатури утворити Цивільне управління Підкарпатської Русі, дорадчим органом якого стане Директорія¹⁵. Крім того, було домовлено, що до Русинії буде входити Любовенський округ Спишської жупи, північна частина Шаришської і Земплінської жупи, північна, центральна і східна частини Ужгородської жупи, вся Бережанська, Марамороська і Угочанська жупи¹⁶.

Важливу увагу Томаш Масарик приділив мовному питанню. 30 серпня 1919 р. у “Примітках до мовного закону” Томаш Масарик писав: “У демократичній державі, яка має чималі національні меншини, всі її мови є мовами державними, причому одна із них є “*primus inter pares*”, оскільки цього вимагає цілісність центрального управління... У русинів існують давні суперечки про відношення їх наріччя до російської літературної мови. Відношення це аналогічне (не тотожне) до відношення словацької мови до чеської. Мій погляд такий, що офіційною та викладовою повинна бути народна мова. Російська літературна мова може бути запроваджена у вищих класах середньої школи... Відомо, що Петроградська академія наук пропонувала царському урядові, щоб в Україні з педагогічних міркувань запровадив у школах українську мову: запровадження російської мови у школах з тих самих педагогічних (не політичних) причин не рекомендується. Між нашими русинами існує партія великоросійської орієнтації, існують тут і значні мовні суперечки. Наведеним вище способом можна протягом певного часу ці суперечки припинити... Відносно навчання чеської (словацької) мови в школах національних меншин, то не вважаю правильним запроваджувати її в початкових школах лише тому, що вона є державною. Народ хай вирішує сам чи він бажає і в якій мірі запровадження чеської мови в початкових школах... У середніх школах вистачить її факультативного навчання, якщо існував би опір проти її обов’язкового викладання... Шкільне управління повинно подбати про те, щоб у нас постійно була достатня кількість службовців (учителів), які володіють німецькою, угорською та ін. мовами. Бісмарк радив студентам німецької національності вивчати мову народів, якими хочуть німці володіти. Наші інтереси вимагають володіння мовами національних меншин”¹⁷. Наведені погляди на питання літературної мови засвідчують розуміння

Масариком мовних проблем русинів-українців краю, визнання їх національно-культурних прав на відміну від асиміляторських намагань довоєнної Угорщини.

Правовий статус Закарпаття в складі ЧСР було закріплено 10 вересня 1919 р., коли Чехословаччина підписала в Сен-Жермен-ан-Ле з країнами Антанти договір про національні меншини. У ньому визначались основи статусу меншин в складі ЧСР під протекцією Ліги Націй на основі громадянської рівноправності представників меншин, забезпечення автономії території “русинів на південь від Карпат”.

У період переговорів з Г.Жатковичем, і під час роботи мирної конференції в Парижі Масарик не порушував питання про терміни перебування краю в складі ЧСР. Але, варто відзначити, що Ю.Химинець, правда без посилання на джерело, писав, що 1920 р. Масарик заявив заступнику голови Міжнародного Червоного Хреста М.Гілберсонові: “Угорську Рутенію ми уважаємо як тимчасовий депозит Росії, який будемо намагатися повернути Росії при найближчій нагоді”¹⁸. Разом з тим, конституція Чехословаччини від 29 лютого 1920 р., на процес підготовки якої впливав Масарик, проголошувала Підкарпатську Русь невід’ємною частиною ЧСР. Конституція була основним внутрішнім правовим гарантом прав і свобод національних спільнот в ЧСР. Вона юридично закріплювала створення політичного суспільства, етнічну основу якого становили чехи і словаки. Добровільно приєднавшись до ЧСР, “русини на південь від Карпат”, єдина національна меншина Чехословаччини, стали її державотворчим елементом і отримали гарантію надання територіальної автономії.

Тим не менш, уряд ЧСР не увів в дію положення про автономію Закарпаття, не встановив етнічних кордонів між краєм і Словаччиною. Територія українців в ЧСР залишалась і далі адміністративно розділеною. Автономна “Руська країна” 1919 р. в складі Угорщини мала становити 17 945 кв км, а Підкарпатська Русь в ЧСР включала тільки 12 617 кв. км. Зокрема, Пряшівщина – українська етнічна територія площею близько 4 тисяч кв. км. – була передана під юрисдикцію словацьких адміністративних одиниць¹⁹, Мармарошину – близько 0,7 тисяч кв. км. – було передано Румунії. Відносини політиків Закарпаття і Праги ускладнилися. Г.Жаткович 1921 р. подав у відставку з посади губернатора краю.

Зважаючи на такі політичні ускладнення Томаш Масарик 22 вересня 1921 р. відвідав край. В Ужгороді Томаш Масарик проголосив необхідність консолідації інтелігенції русинів-українців, економічного і освітнього піднесення населення краю. Президент відзначив: “Народ Підкарпатської Русі був дуже довго політично і суспільно утискуваний, а духовно просто закріпачений. Через це сталося так, що між народом і так званою інтелігенцією постала глибока прірва. Ваша інтелігенція має тепер спеціальне і тяжке завдання. Інтелігенція без духовного зв’язку з народом, без національного коріння легко розпадеться на численні партії і фракції, що ворогують між собою, з яких кожна має мету, зовсім не зрозумілу для народу. Цьому мусимо запобігти. Культурне і економічне піднесення руського народу є через це таким нагальним завданням. Відчувається потреба інтенсивної праці шкільної, виховної, гігієнічної і народно-господарської. Політична автономія Підкарпатської Русі забезпечена мировою угодою і конституцією. Я бажаю, щоб найширші верстви якнайшвидше змогли брати участь в адміністрації. Уряд ні на хвилину не буде цьому заважати. Автономія цілої країни не повинна бути пануванням одного напрямку. Я апелюю до руської інтелігенції, щоб вона енергійно взялася за своє тяжке і почесне завдання для добра народу. Будьте ж усі переконані, що я щиро зацікавлений у добробуті Підкарпатської Русі та її народу”²⁰.

Греко-католицькому священику В.Гаджезі Масарик сказав: “очікую також від церковних провідників народу, що докладуть усіх сил, щоб досягли вищого рівня освіченості... Якщо йдеться про самоврядування Підкарпатської Русі, це зобов’язання, котрі нам дали мирні договори, які ми самі включили до конституційної хартії. Ми своє слово виконаємо і залежить сьогодні тільки від політичних провідників різних партій, щоб нам якнайдієвіше допомагали. Я здійснию в межах своїх конституційних прав все, щоб Підкарпатська Русь була справді вільною”. Євангелістському духовенству угорському суперіору Маркочі і священику Кон’ї президент підкреслив: “переконую Вас, що з урядом все зроблю, щоб було збережено повної свободи віри і церковного устрою”. Таким чином, Томаш Масарик підкреслив, що головні зусилля чехословацького уряду в Закарпатті спрямовані на демократизацію, економічний і культурний розвиток краю. Незавершеністю реформ у цих галузях Масарик пояснював зволікання з реа-

лізацією автономних прав краю. В інтерв'ю газеті "Jovo" 5 березня 1922 р. Масарик відзначив: "Якщо йдеться про Підкарпатську Русь, необхідно висвітлити сьогоднішні відносини споглядаючи на старий режим. Там також мядиризували школи і церква – особливо церква грала тут велику роль – і пригнічувала народ. Нашим головним завданням сьогодні є підняти народ на рівень парламентської діяльності", а "перш за все необхідно дати народу достатню кількість шкіл тому, що тут справді потрібно починати працю від культу абетки. З огляду охорони здоров'я, також потрібні точні положення і сучасні інституції, тому що саме у цій землі необхідно поставити греблю східним епідеміям. Важливою проблемою є також земельна реформа. Її здійснення на Підкарпатській Русі є справжнім культурним посланням тому, що польове господарство там є ще загалом на середньовічному рівні; не знає жодних можливостей техніки, є екстенсивним і базується на використанні народу. Тому залишився цей народ такий бідний, не сформований і на найнижчому рівні культури. Коротко кажучи, для Підкарпатської Русі необхідні три основні реформи: будівництва шкіл, гігієнічних інституцій і реформи землеробства. Коли всі ці завдання завершимо, згодом повною мірою здійснимо автономію так, як це було договорено"²¹.

Разом з тим, президент ЧСР вважав, що українське питання остаточно не вирішено. У лютому 1922 р. Масарик передав Бенешу меморандум "Допомога Росії від Європи та Америки". У ньому президент ЧСР серед самостійних держав, які утворилися між Росією і Європою назвав і Україну. Сучасна дослідниця О.Бетлій вважає, що цим Масарик визнав право України на державну незалежність²². Але, на той момент Масарик просто зафіксував існування формально самостійної УСРР. Невирішеність українського питання Масарик підкреслював й у праці "Слов'яни після війни" (12 травня 1922 р.), показавши територіальну роз'єднаність українського народу і його приналежність до різних держав. Крім того, у цій праці Масарик писав: "Проблема національна і мовна є серйозною і її практичне рішення є непростим. Проблема гласить: Як створити державу єдину, єдину політично і адміністративно? Як гармонізувати політичну централізацію з бажаною автономізацією адміністративною? Чехословаччина має окреме міністерство уніфікації, яке має піклуватися про об'єднання законодавства, тому що чеські землі прийняли австрійські закони, Словаччина і Підкарпатська Русь мали закони угорські... Відновлена держава має велику культурну проблему на Словаччині і Підкарпатській Русі. Там ті самі мадяри пригнічували все народне шкільництво і літературу. Сьогодні на Словаччині є більше 2600 нових словацьких народних шкіл. І також на Підкарпатській Русі є вже майже 700 народних шкіл, поряд з ними є горожанські, середні і дитячі садки; поряд з заснуванням шкіл піклується республіка про гігієнічне піднесення цієї занедбаної землі (засновує державні лікарні, бореться з епідемічними і ендемічними хворобами тощо). Без перебільшення можна сказати, що цей наслідок чехословацької культурної політики немає в новій Європі багато явищ собі подібних"²³.

Мовну політику ЧСР в Закарпатті визначали й владні коаліції, які формували місцеві адміністрації в краї. Відомо, що уряд В.Тусара (1919 – 1920 рр.) підтримували український напрямок розвитку краю, а аграрії (1922 – 1938 рр.) – русофілів і русинофілів. Невизначеність етнонаціонального статусу українців негативно вплинула на національно-культурний розвиток Закарпаття. Крім того, централізм ЧСР, відкладення терміну надання автономії Закарпаттю, складнощі економічних перетворень у цих регіонах, викликали незадоволення місцевих лідерів.

В умовах загострення "мовного питання", 30 листопада 1924 р. Томаш Масарик заявив депутації русофільського "Товариства ім. О.Духновича": "Мовна суперечка є за конституційним законом республіки автономною справою Підкарпатської Русі. Чеський народ не може їй мови приписати. Що ж стосується нинішніх "мовних суперечок", то це є питанням більшості і меншості. Для меншини є чинними приписи закону про меншини. Цього я дотримуюсь і в "мовному питанні" вирішувати не буду"²⁴. У цих словах проявилася толерантність ставлення Томаша Масарика до всіх національно-культурних напрямів в Закарпатті. Президент ЧСР визнавав право на існування і підтримував однаковою мірою всі мовні течії, нібито свідомо спонукаючи їх до змагання за авторитет у населення²⁵.

12 березня 1926 р. в інтерв'ю "Christian Science Monitor" президент ЧСР ставив питання майбутньої державної приналежності Закарпаття: "Питав себе, чи ми в Чехословаччині будемо готові віддати одного дня Підкарпатську Русь Україні, якщо б її територія сягнула одного

дня нашої. Проблема, звичайно, делікатна. Сьогодні даємо цій сільській нації освіту і інші вигоди, яких були позбавлені багато століть під угорським пануванням. Краще для нас і підкарпатських русинів, щоб об'єдналися з нами"²⁶. Отже, однозначної відповіді на питання кому має належати Закарпаття Масарик не дав. Звичайно, ЧСР бажала зберегти Закарпаття в своєму складі. Про це свідчать видатки Чехословаччини у регіоні, які були більшими за податкові надходження з нього. За даними Верховного контрольного рахункового управління ЧСР, у 1919 – 1932 рр. держава витратила в Закарпатті 3 220 742 781 крону, зібрала податків на суму 1 575 965 543 крони²⁷. Крім того, органи влади Чехословаччини фактично не дозволяли торкатися питання зміни назви краю, яка нагадувала б про його зв'язок з Україною, здійснюючи боротьбу проти іредентистської, з точки зору інтересів ЧСР такої назви краю, як Закарпаття. 12 жовтня 1926 р. Президія політичного управління Підкарпатської Русі, наказала конфісковувати видання, що називали Підкарпатурський край Закарпатською Україною, або подібними назвами, оскільки цим визначали цю землю "як територію, що належить Україні і таким чином підбурювали проти конституційної єдності країни".²⁸ Влада ЧСР забороняла називати русинів українцями²⁹. Масарик був повідомлений про такі дії адміністрації Чехословаччини у Закарпатті. В офіційних виступах він не коментував їх, але й не змінив свого погляду на русинів як частину українців³⁰.

Варто відзначити, що в одній з промов Томаш Масарик 13 вересня 1930 р. в Лученці (Словаччина) висловив формулу успішної національної політики: "Національний мир, релігійна толерантність, економічна гармонія"³¹.

У такому напрямі діяли уряди ЧСР, але в умовах економічної кризи 1929 – 1933 рр. реалізувати усі аспекти цієї стратегії не вдалося. Продовжували залишатися нереалізованими і автономні права краю. Президент Чехословаччини був переконаний, які він підкреслив в інтерв'ю газеті "Lidový poviny" 18 грудня 1932 р., що "Підкарпатська Русь... отримає самоврядування і буде окремою малою державою"³².

Таким чином, закарпатська проблема розглядалася Томашем Масариком в сукупності її політичної, адміністративної, економічної та культурної складових³³. Стратегія політики президента ЧСР щодо Закарпаття передбачала модернізацію усіх сфер життя краю, що в розумінні Масарика означало демократизацію суспільного життя, інтеграцію з чеськими землями, розвиток економіки, системи освіти й закладів охорони здоров'я.

В результаті чехословацького управління в Закарпатті відбувся суттєвий прогрес в усіх сферах життя. Зокрема, напередодні 1918 р. системи освітніх закладів з українською мовою навчання не існувало. А в 1929 – 1930 н. р. з українською мовою викладання в Закарпатті діяло 14 горожанських (неповних середніх) шкіл³⁴, 404 народні (початкові) школи³⁵. У 1929р. в краї було здійснено освітню реформу (вперше в історії регіону запроваджено 8-річне обов'язкове навчання, удосконалено навчальні плани). Завдяки активній освітній політиці, в 1920-х рр. рівень освіченості русинів зріс з 27, 3 % до 58, 6 %. Розвиток освіти відіграв важливу роль в зростанні національної самосвідомості русинів-українців.

Впродовж 1920-х рр. в Закарпатті було електрифіковано 17 населених пунктів (3,5 % всіх населених пунктів), з населенням 121 тис. осіб (20 % населення краю). Уряд розвивав в краї комунікації. У 1920 – 30-х рр. в регіоні було побудовано 560 км доріг з твердим покриттям загальнодержавного значення, 98 км доріг місцевого значення, на яких побудовано біля 200 мостів. Аграрна реформа сприяла збільшенню середнього селянського землеволодіння. На 1 січня 1930 р. в руки нових власників в Закарпатті перейшло 20 691 га землі³⁶. Тривали позитивні зміни в розвитку системи охорони здоров'я регіону. Це, в свою чергу, сприяло збільшенню населення у Закарпатті в 1920 – 1930 рр.: з 604 тисяч осіб до 725 тисяч осіб (на 20 %).

Зазначені успіхи не означали подолання усіх проблем в житті Закарпаття, що й далі залишилося аграрним краєм. З одного боку, у вирішенні численних проблем краю не вистачало продуманого державного регулювання економіки. Інвестиції спрямовувалися переважно в сферу розвитку інфраструктури, освіти, адміністрації. З іншої сторони, реформи були спрямовані на перспективу. Міжвоєнний період став тільки початком модернізації Закарпаття.

¹ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Матеріали до історії суспільно-політичних відносин. Частина I. – Ужгород, 1993.

- ² Віднянський С. В. Т. Масарик про Україну і українців // Міжнародні зв'язки: наукові пошуки і знахідки. Вип. 4. – К., 1993. – С. 143.
- ³ Гранчак І. Утворення Чехословаччини та її вплив на долю народів Центральної Європи // Закарпаття в складі Чехословаччини: проблеми відродження і національного розвитку. – Ужгород, 1999. – С. 3 – 20.
- ⁴ Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі. – Ужгород, 2006.
- ⁵ Пушкаш А.І. Цивілізація или варварство? Закарпатье 1918 – 1945 гг. – М., 2007.
- ⁶ Федака С. Світло й тіні Томаша Масарика. // Т. Г. Масарик та Закарпаття. – Ужгород, 2001. – С. 74 – 82.
- ⁷ Болдижар М, Болдижар С. Державність на Закарпатті: Події, факти, оцінки. – Ужгород, 2003. – С. 180 – 181.; Ванат. І. Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга перша (1918 – 1938). – Пряшів, 1979. – С. 53.; *atkovii G.I. Otkrytie–expozy Dr. G.I.*atkoviaa, byvľoho gubernatora Podkarpatskoj Rusi o Podkarpatskoj Rusi.–Homestead, 1921. – S. 1 – 3.; Поп І. Вказ. праця. – С. 172.
- ⁸ Болдижар М. Вказ. праця. – С. 36 – 37; Љворс Р. Podkarpatskn Rusnñi a ich vyrovnanie sa s iesko – slovenskou ľtbtñnos•ou // Ieskoslovensko 1918 – 1938. Osudy demokracie ve Stľvednn Evropm. – Praha, 1999. – Sv. 1. – S. 196.; Ванат. І. Вказ. праця. – С. 92 – 94, 118.
- ⁹ Поп Д. Історія Підкарпатської Русі. – Ужгород, 2005. – С. 161.
- ¹⁰ Ванат. І. Вказ. праця. – С. 83 – 85.
- ¹¹ Віднянський С.В. Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині: Автореф. дис... доктора іст. наук у формі наук. доповіді. – К., 1997. – С. 71.
- ¹² Masaryk T.G. Cesta demokracie I. Soubor projevů za republiky. – Praha, 2003. – S. 144.
- ¹³ Masaryk T.G. Cesta demokracie I. – Praha, 2003. – S. 146.
- ¹⁴ Vzájemna neoficiální korespondence T.G.Masaryka s Eduardem Beněľom z doby parizských mĩrových jednání (říjen 1918 – prosinec 1919). K vydání pĩnřavil Z. Ľballe. – Praha, 1994. – Iesta druhĩ. – S. 312 – 314.
- ¹⁵ Ванат. І. Вказ. праця. – С. 104 – 105.
- ¹⁶ Nĩrodnn archiv, Praha. Fond Předsednictvo ministerske rady. – Karton 225. – Signatura: 528.
- ¹⁷ Штець М. Національна мова українців Закарпаття у міжвоєнний період у світлі соціолінгвістики // Закарпатська Україна у складі Чехословаччини (1919 – 1939). – Пряшів, 2000. – С. 297 – 298.
- ¹⁸ Химинець Ю. Тернистий шлях до України. – Ужгород, 1996. – С. 228.
- ¹⁹ Державний архів Закарпатської області. – Ф. 29.– Оп. 3.– Спр. 595. – Арк. 28.; Бенедек А.Ш. Русины, gens fidelissima. – Ужгород, 2001. – С. 115.
- ²⁰ Бочковський О.І. Т.Г.Масарик: Національна проблема та українське питання (Спроба характеристики та інтерпретація). – Подебради, 1930. – С. 194.
- ²¹ Podkarpatskĩ Rus v Masarykověch projevech // Podkarpatskĩ Rus. – Bratislava, 1936. – S. 15.
- ²² Бетлій О. Гуманізм Т.Г.Масарика та українське питання // Пам'ять століть. – 2004. – № 1. – С. 112 – 113.
- ²³ Podkarpatskĩ Rus v Masarykověch projevech // Podkarpatskĩ Rus. – Bratislava, 1936. – S. 15.
- ²⁴ Каминський І.В., Т.Г.Масарик и Подкарпатская Русь. // Т.Г. Масарикъ. Юбилейный сборникъ по поводу восьмидесятилетия со дня его рождения. Под ред. проф./доктора С.А.Фенцика. – Ужгород, 1930. – С. 20.
- ²⁵ Віднянський С. В. Вказ. праця. – С. 83.
- ²⁶ Masaryk T.G. Cesta demokracie III. – Praha, 1994. – S. 130 – 131.
- ²⁷ Nĩrodnn archiv, Praha. Fond Nejvľuľĩ ěietnĩ a kontrolnĩ ěrad – Karton 2327. – Slo•ka 1. Sumaše 1919 – 1932. 1919 – 1933. 1919 – 1934. 1919 – 1935.
- ²⁸ Державний архів Закарпатської області. – Ф. 16. – Оп. 1. – Спр. 162. – Арк. 19.
- ²⁹ Пушкаш А.І. Указ. сочинение. – С. 98.
- ³⁰ Masaryk T.G. Cesta demokracie III. – Praha, 1994. – S. 369.
- ³¹ Masaryk T.G. Cesta demokracie IV. – Praha, 1997. – S. 134.
- ³² Masaryk T.G. Cesta demokracie III. – Praha, 1994. – S. 325.
- ³³ Віднянський С. В. Вказ. праця. – С. 70.
- ³⁴ Попов А.В. Школьное дело на П. – Руси в 1919 – 1929 годах. // Карпаторусскія достиженія. – Мукачево, 1930. – С. 46.
- ³⁵ Гомоннай В.В., Росул В.В., Талапканич М.І. Школа та освіта Закарпаття. – Ужгород, 1997. – С. 168.
- ³⁶ Karvaľ I. Sjdnosenn vřrobnnĩch podmĩnek v zemnĩch ieskěch a na Slovensku. Praha, 1933. – S. 29.

В статье рассматриваются основные аспекты оценки президентом Т.Г.Масариком национальной политики ЧСР относительно русинов-украинцев Закарпатья. Раскрыто задания политики ЧСР относительно русинов, её главные направления и результаты.

Ключевые слова: ЧСР, национальная политика, русини-украинцы, национальное меньшинство, “языковой вопрос”, инвестиции.

In the article the main aspects of President Masarik’s evaluation of national policy of the Czech-Slovakian Republic concerning “russyn”-Ukrainians of Transcarpathian region are discussed. The aims of the Czech–Slovakian Republic policy concerning “russyn”, its main aspects and results are highlighted.

Key words: Czech-Slovakian Republic, national policy, “russyn”-Ukrainians, “language issue”, national minority, investments.